

PRILOZI ARHEOLOŠKOJ TOPOGRAFIJI MANUŠA

Antička Salona i palača cara Dioklecijana su oduvijek impresionirali istraživače kulturne povijesti ovih prostora. Monumentalnost, kvalitet i kvantitet nalaza ovih dvaju arheoloških lokaliteta su uzorkovali zapostavljenje ostalih nalaza u neposrednoj blizini. Neki istraživači su samo iznimno zadovoljavali metodologiju arheološke znanosti, isključivo bilježeći brojna razasuta otkrića, prepustivši opširnija tumačenja budućnosti, u nadi da će dodatna otkrića bolje razjasniti probleme.

Druga polovica dvadesetog stoljeća konačno je odredila sudbinu prostora, za koji su se stručnjaci razilazili u topografskom determiniranju; ager saloniitanus ili ager epetionis danas prelazi u betonom omeđen ager spalatiensis, gutajući svake godine na desetke novih hektara zemljišta. Suvremeni način gradnje i raznorodne urbanističke koncepcije poštuju isključivo onu, od ranije poznatu, znanstveno i umjetnički priznatu baštinu predaka. Gotovo i nema novih značajnijih otkrića, a tek je malo veći broj nalaza o čijem se pravom karakteru može nešto reći, zato što arheolozi i konzervatori nisu bili na vrijeme obaviješteni. Prošlo je zauvijek ono romantično doba gradnji, kada su novootkriveni spomenici stradavali od lučke motike, manuške poluge i varoškog maškлина, kako je jednom u gnjevu povikao don Frane Bulić.¹⁾ Investitori opterećeni porastom troškova gradnje i kamatama, te građevinske operative, tvorci su spomeničkih rezervata. Istupi dobronamjernih nestručnjaka i inicijative osoba neposredno odgovornih za sudbinu novopronađenih spomenika uglavnom se okončavaju verbalizmima i novootvorenim korespondencijama. U tim situacijama se često arheolozi metodološki ne razlikuju mnogo od svojih prethodnika, koji su u ovim krajevima djelovali pred stoljeće pa i više. Ono što je preostalo uklanja se pred žlicama bagera, izrađuje se dokumentacija, koja od trenutka stvaranja nije kompletna. Armirani beton i mehanizacija dio su mentaliteta koji nema milosti prema kulturnim slojevima, taloženim kroz mnoga stoljeća. Neprimijećeni spomenici kulture se ugrađuju u nasipe raznih lukobrana ili upotrebljavaju za ravnanje terena, zajedno sa zemljanim šutom.

Gledano s kulturološkog aspekta ponekad nam se smije uskratiti pravo podizanja glasa protiv ovakvih radnji. Ne može se poreći da je veći

broj kamenih spomenika sačuvan do naših dana baš zato što je bio spoliran, ugrađen u onovremenu arhitekturu, bilo s dekorativnom, bilo sa graditeljskom ulogom. Slično su modificirani i predmeti od plemenitih kovina i dragog kamenja. Razbijani su arhaični oblici, ponekad stvarani novi umjetnički komadi, lišeni pečata starosti, ali ne i duha. Bezlične krhotine keramike, slabo sačuvani zidovi bez monumentalnosti, predmeti od neplemenitih metala koji su puni naslaga oksida, i danas vrijede isključivo stručnjacima koji su u njima prepoznali predmete vrijedne obrade, predmete čijom fragmentarnošću uobličavamo civilizacijski mozaik proteklih vremena.

Previše je vremena izgubila dalmatinska historiografija u kombinaciji o pitanju imena, postanka i starosti grada Splita. U svom monumentalnom djelu o povijesti ovog grada G. Novak je pokušao dati kritički sve izvore i sažeti saznanja o Splitu prije Palače, kao i o predslavenskom Splitu.²⁾ Spretno ekvilibriranje u moru teorija nije donijelo ništa bitnije novo.

Ključni dokument za postojanje naselja koje je starije od Palače još je uvijek Tabula Peutingeriana, topografski itinerar sačuvan do naših dana u pretrisu, dokument za koji se autoriteti slažu, barem u pitanju naših krajeva, da ne može biti stariji od polovine 1. st. n.e. niiti mlađi od početka 4. st. n.e.³⁾ Na toj karti se javlja toponim »Spalato«, upisan na raskršću putova Ad Dianam—Epeticon—Salona bez ikakve grafičke vjernetosti, što je kasnije interpretatore ponukalo da to tumače teritorijalnom beznačajnošću, ili pak, kao L. Jelić⁴⁾ naznačenom prometnom postajom, na kojoj se mijenjaju konji. Analizirajući spomenutu kartu, te na temelju nekih arheoloških otkrića iz 1874. g., L. Jelić je Spalatatum smjestio na prostor današnjeg Manuša.⁵⁾

Manuš je, od 1874. g., kad je registrirano arheološko otkriće na trasi željezničke pruge, pa do 1984. g. doživio fatalne promjene. Danas je to u potpunosti urbaniziran prostor u kojem je »terra intacta« za arheološke radove svedena na minimum, ograničena na vrtove, prostore ispod cesta koji nisu devastirani ukapanjima instalacija, te praznine stiješnjene temeljima stambeno-poslovnih objekata. Granice Manuša su: na zapadu Livanjska ulica i Poljana 27. 3. 1941. g., na istoku tvrđava Gripe i Vidilica, na jugu Poljana Gorana Kovačića i ulica Kod mosta, na sjeveru Balkanska ulica.⁶⁾

Grupiranjem poznatih arheoloških nalaza moguće je odvojiti tri različita prostora:

1. Prostor u neposrednoj blizini zgrade današnje osnovne škole »Zlata Šegvić«, u kojoj je nekad bilo sirotište za mušku djecu Martinis-Marchi, Balkanska ulica br. 15. Teritorijalno ovaj prostor manjim dijelom izlazi iz granica Manuša, ali je organski vezan.

2. Prostor koji se od Vidilice na Gripama spušta današnjom Partizanskom ulicom, nekadašnjom Ulicom XI puka, do Poljane I. G. Kovačića i zgrade tzv. »stare Realke«, podignute dijelom na mjestu nekadašnjeg bastiona Contarini—Paparella.

3. Prostor na kojem se 1874. g. usijecala željeznička pruga, koja je bila natknivena 1983—1984. g. Pripadni su dijelovi Livanjske ulice, Bihačke i Ulice žrtava fašizma.

Prostor u neposrednoj blizini zgrade današnje osnovne škole »Zlata Šegvić«

Nekadašnji brežuljak izgradnjom je potpuno izmijenio oblik. Današnje su granice: na zapadu dio Tolstojeve ulice, od raskrižja s Balkanskom ulicom do raskrižja s Mažuranićevim šetalištem, na sjeveru Mažuranićevo šetalište, na istoku Washingtonova ulica i na jugu Balkanska ulica s igralištem RK »Split«.

Devastacija ovog prostora je otpočela možda već izgradnjom zgrade nekadašnjeg sirotišta. Nije isključeno da je arheološka zona obuhvaćala i prostor nekadašnje tvornice tjestenine, ali nedostaju podaci. U dva navrata su zabilježeni sljedeći arheološki nalazi:

a) Antičko groblje, otkriveno radovima na probijanju dijela Tolstojeve ulice, na položaju gdje se danas nalazi knjižnica »Bol« i Baletni studio HNK, tijekom kolovoza i rujna 1968. g.⁷⁾ Buldožder je uklonio humusni sloj i sloj s grobovima prije nego što su arheolozi bili obaviješteni. Zatečeni su samo zdrobljeni ulomci urni, amfora, ljudskih kostiju i kamenih ploča. Tipološki bilo je moguće utvrditi sljedeće oblike ukopa: paljevinjski ukop u urni, skeletni ukop u običnu zemlju i skeletni ukop u amforu. Potpuna tipologija i broj grobova se nisu mogli točno utvrditi. Nema podataka o eventualnim grobnim priložima.

b) Osamljen skeletni ukop u običnu zemlju, otkriven cca 30 m od sjeveroistočnog ugla zgrade današnje osnovne škole prilikom zemljoradničkih(?) radova početkom svibnja 1940. g.⁸⁾ U blizini, ali ne u vezi s ovim grobom, u jednoj jami je otkriveno istom prilikom otprilike 130 komada splitskog novca iz sredine XIV st., s legendom: »C. SPALATENSIS-S. DOMNIVS«. Arheološki muzej u Splitu je otkupio preko 100 komada.

Za tumačenje konteksta ovog groblja nema dovoljno podataka. Usamljeni grob je vjerojatno dio periferije ovog groblja i nekropole. Okvirna datacija moguća je u vrijeme od 1. st. p.n.e — pa dalje. U interpretaciji nam se nude dvije mogućnosti: nekropola pripada ili nekom zasad nepoznatom antičkom objektu, ili je dio relativno bliskog arheološkog prostora oko trase željezničke pruge uz Livanjsku ulicu i Ulicu žrtava fašizma, u kojem slučaju nedostaju nalazi koji bi ove prostore povezali u cjelinu.

Da se podsjetimo, sjeverozapadno od opisanog prostora se nalazi i predjel Bol, koji se pojavljuje već od 11. stoljeća u dokumentima (kao »Ballo«.⁹⁾ Prema lingvističkim analizama, ime druguje latinskoj riječi »vallum« sa značenjem nasipa.

Prostor od Vidilice na Gričama do zgrade bivše Realke na Poljani Gorana Kovačića

S obzirom na drugačiji karakter ovdje nema čvrsto postavljenih granica. Arheološki nalazi su ovdje brojniji:

a) Antičko groblje, otkriveno 1905. g. prilikom rušenja i niveliranja terena na dijelu nekadašnjeg bastiona Contarini-Papparella za potrebe gradnje zgrade Realne gimnazije.¹⁰⁾ Najinteresantniji nalaz je zidana, lučno presvođena grobnica s vratašcima na ulaznom prostoru. Ovakve

grobnice su otkrivene i na kršćanskom grobljanskom kompleksu na Manastirinama u Solinu, gdje se datiraju u 5. ili 6. stoljeće. Grobnica je otkrivena na mjestu udaljenom 15 m istočno od ukopa pruge iz 1878. g., a 7 m zapadno od ceste koja je vodila na Gripe (otprilike kod sjeveroistočnog ugla zgrade). Kamena vratašca su imala željezni prsten u funkciji hvatišta (danas u AMS, kat. V br. 160). Iznad vrata se nalazio kameni arhitrav jednostavne profilacije (danas u AMS, kat. V br. 161). Pod je bio prekriven pločastim opekama (dva primjerka danas u AMS, kat. V br. 162 i 163). Pronađeni su ostaci 8 pokojnika, što ukazuje na eventualnu obiteljsku grobnicu. Nešto južnije (otprilike kod ulaznog prostora u Ulici I. L. Ribara) otkriveno je 10—15 grobnica od tegula (opeka), složenih na dvije vode. Dvije od tih tegula su imale radionički pečat. Jedan nije čitak (danas u AMS, kat. Fa br. 1199), a drugi glasi: »Q CLODI AMBROSI« (danas u AMS, kat. Fa br. 1213). Iz Bulićevog opisa vidljivo je da je tu postojao i veći broj običnih skeletnih ukopa, koje je »uništio vrijeme«, odnosno koji nisu bili pravilno istraženi i dokumentirani. Njima pripada barem manji dio brončanih novčića, otkrivenih na tom prostoru (tzv. srednja i mala rimska bronca, s obzirom na dimenzije i nominalnu vrijednost), a ti su:

- srednja rimska bronca — Klaudije (41—54. n.e.)
- mala rimska bronca — Klaudije II Gotski (268—270. n.e.)
- Maksimijan (286—305. n.e.)
- Konstancije (351—361. n.e.) — 4 komada
- Honorije (395—425. n.e.)
- Konstantin II (578—582. n.e.)

Nađeni su još neki nečitki primjerci rimskih malih bronci, vjerojatno kovanih za Flavijevaca (69—96. n.e.). Zabilježeni su i nalazi arheološki manje zanimljivih novčića: dva komada venecijanskog novca s legendom: »DALMATIA ET ALBANIA«, 1 komad venecijanskog bagatina s prikazom lava u kvadratu, 1 dubrovački novčić i dva austrijska novca.

b) Dva antička groba otkrivena prilikom gradnje stambene višekatnice na Poljani I. G. Kovačića 4.¹¹⁾ Jedan je grob od tegula, složenih na dvije vode. Skelet je bio položen u smjeru zapad—istok (glava na zapadu). Nisu pronadjeni nikakvi prilozi. Grob se nalazio na dubini od 160 cm, djelomično ukopan u sloj gline. Drugi skeletni grob, samo položen u zemlju, također bez priloga, nalazio se 1 m južnije. Grobove možemo okvirno datirati od 4. do 6. st. n.e.

c) Antičko groblje, poznato isključivo na temelju kazivanja nekadašnjih vlasnika terena, koji su, obrađivajući zemlju, otkrivali ulomke keramike i kostiju.¹²⁾ Nalazilo se u prostoru i do danas sačuvanog vrta koji se nadovezuje na teren kemijske čistionice »Galeb«, nekad mastionice Lunazzi, na raskrižju Partizanske i Tolstojeve ulice.

d) Dva antička groba, otkrivena prilikom gradnje stambene zgrade u Partizanskoj ulici (nekada Ulici XI pučka br. 6), nasuprot bivšoj mastionici Lunazzi.¹³⁾ Grobovi su od tegula, složenih na dvije vode. Tijela su

položena u zemlju u smjeru zapad—istok (glava ka zapadu). Grobovi su bili ukopani na 150 cm dubine. Od priloga nađen je samo 1 brončani novčić iz 4. st. n.e., jednog od sinova cara Konstatina.

e) Antičko groblje, otkriveno obrađivanjem zemlje, otprilike 60 m sjeverozapadno od tvrđave Gripe, na prostoru nekadašnjih vinograda, a danas vrtova i stambenih zgrada na potezu između Partizanske ulice i Prilaza VIII korpusa.¹⁴⁾ U običnom grobu sa skeletnim ukopom u zemlji je bilo priloženo 37 komada novaca, malih rimskih bronci, od kojih su 3 komada slabo sačuvana, a ostala 34 pripadaju nekolicini kovanih tipova novaca, koje su kovali Konstans (293—306. n.e.), Konstantin (306—337. n.e.) i Konstancije (351—361. n.e.). U neposrednoj blizini je nađeno više običnih skeletnih grobova, sa skeletom samo položenim u zemlju, te više grobova od tegula, složenih na dvije vode. Pronašlo se i nekoliko grobova, gdje je skelet bio položen u razbijenu amforu. Zabilježena je i jedna zidana, lučno presvođena grobnica s ulaznim prostorom i vratašcima. Unutrašnjost joj je bila ožbukana, a nađeni su ostaci dvije odrasle osobe i jednog djeteta. Nepotpisani autor izvještaja nalaze interpretira kao rano-kršćansko groblje od 4—6. stoljeća. U spomenutom izvještaju se spominju ostaci neke crkvice, koja je u vrijeme izvještaja (1879. g.) već bila uništena, ali je postojala oko 1860. g. U svojoj vizitaciji iz 1682—1683. g. splitski nadbiskup Cosmi spominje crkvicu sv. Ante,¹⁵⁾ koja je na Coronellijevom planu iz 1678. g.¹⁶⁾ ucrtana unutar tvrđave Gripe. Međutim, spomenuti ostaci crkvice iz izvještaja o otkriću grobova se ne spominju niti u Cosmijevoj vizitaciji, niti su ucrtani u spomenutom Coronellijevom planu. Objašnjenje anonimnog izvjestioca nije prihvatljivo, jer se crkva sv. Kasijana i toponimički i putem narodne predaje nalazi dosta daleko od ovog mjesta. Ako se zaista radi o sakralnom objektu, njegov titular je sakriven u nizu crkava neodređene ubikacije u splitskom polju.¹⁷⁾

Sudbina grobova je identična sudbini spomenutih ostataka crkvice. Radovima je sve prekopano i uništeno. Spašeni su samo novčići i dvije tegule s radioničkim žigovima: »V DIONISIVS« i »CRESCENTIVS«, koji su danas vjerojatno u AMS, uvedeni u pripadne kataloge s nepotpunim podacima o mjestu nalaza.

f) Tri antička groba, otkrivena gradnjom ceste za potrebe »činovničke općinske zgrade« na Vidilici, sjeveroistočno od tvrđave Gripe, uz stambenu zgradu »U« oblika. Grobovi su pronađeni »... jedno 20—25 m sjeverno (od tvrđave Gripe o. m.) ... 18. srpnja 1922. g. ...«¹⁸⁾ Iz arhivskih spisa¹⁹⁾ saznajemo da don F. Bulić nije osobno prisustvovao otkriću, te da su prije njegovog dolaska uništeni. Prema kazivanju očevidaca, dva su groba bila od tegula složenih na dvije vode, a jedan je pripadao tipu skeletnog ukopa u razbijenoj amfori. Nije isključeno da su na tom mjestu postojali i drugi, jednostavniji ukopi u zemlju, koji su promakli neiskusnim očima očevidaca, tim više ako znamo da su i u arheološkoj metodologiji tog vremena takvi ukopi često bili zanemareni, ako nisu posjedovali priloge.

Prema starosti, nalaze s ovog prostora možemo grupirati u slijedeće skupine:

1. Skupina nalaza do 2. st. n.e. — Argumenti su teoriji o postojanju naselja na ovom prostoru, starijeg od Palače. To bi bili novci 1. i 2. st. n.e., nađeni prilikom gradnje »Reallke«, vjerojatno dio već u antičko doba uni-

štene paljevinske nekropole. Šteta je što ne znamo ništa o karakteru keramičkih nalaza iz vrta na raskrižju Tolstojeve i Partizanske ulice, jer, ako to nisu tegule, onda vjerojatno pripadaju ukopima ovog perioda.

2. Skupina nalaza od 3—6, st. n.e — Najbrojniji su nalazi koje sa sigurnošću možemo uvrstiti u ovu grupu. Karakteriziraju ih novci koje sa sigurnošću čitamo, te oblici ukopa u grobovima od teoula, razbijenih amfora i zidane, lučno presvođene grobnice. Također, što vidimo iz priloženih novaca, ovoj skupini pripadaju i ukopi skeleta u običnu zemlju, no nije isključeno da su neki ukopi ovog tipa i mlađi, odnosno iz srednjovjekovne epohe.

Problematični ostaci navodne crkvice izlaze iz podjele po dobnim skupinama. Dimenzije nam sugeriraju, ako prihvatimo interpretaciju, da se radi o srednjovjekovnom objektu. No, problematičan je pravi karakter objekta, tako da u nekom drugom smislu može pripadati bilo kojoj od spomenutih dobnih skupina.

Uočavaju se dva kontinuiteta: prostorni i vremenski. Razmještaj nalaza ukazuje na postojanje nekog oblika komunikacije, o čijem se karakteru može diskutirati, ali je za bit problema irelevantan. Da li je to cesta lokalnog značaja, komunikacija koja povezuje razne gospodarsko-stambene objekte i pripadna polja, ili dio važnije ceste koja je spajala Spalatum te kasnije Palaču s Epetionom, to je manje važno. Običaj ovakve organizacije ukapanja je opće poznat u antičkom svijetu. Tek s kršćanstvom dolazi do određene čvrste organizacije groblja i uklapanja u urbanističke zahtjeve.

Nismo obavezni interpretirati sve ove obične ukope u zemlju kao ukope siromašnog stanovništva. Kristijanizacija je različitom brzinom prihvaćena na različitim prostorima. Argument o siromaštvu stanovništva bi moglo biti odsustvo luksuznijih nadgrobnih spomenika kao npr. sarkofazi, stele, cipusi i are, no pri tome treba imati na umu blizinu ovog prostora Palači. Eventualna kamena građa s ovih prostora je puno prije upotrebljavana za potrebe stanovništva srednjovjekovnog Splita nego što je identična sudbina zadesila ostatke Salone.

Prostor uz trasu željezničke pruge, te dijelove Livanjske, Bihačke ulice i Ulice žrtava fašizma

Omanji brežuljak na ovom prostoru gubio je oblik intenzivnom izgradnjom i obradom zemljišta. Za postavljanje čvrstih granica nemamo dovoljno dokaza s obzirom da se arheološki nalazi pojavljuju i izvan, po rubnim dijelovima. Potrebno je spomenuti više recentnih objekata u toku čije gradnje su se otkrivali arheološki nalazi. To su: vodovodni kolektor iz 19. st., vila Bulat, vila Thara, vila »Plevna«, zgrade Skupštine općine, zgrada dječjeg vrtića u Kliškoj ulici i trasa željezničke pruge, na kojoj su radovi otpočeli 1874. g., s revizionim radovima na natkrivanju 1979—1984. g. Arheološki nalazi s ovog prostora jesu:

a) Nalazi iz nekadašnjeg vinograda Martinis-Marchi. Na tom prostoru je 1921. g. otpočela izgradnja općinskih zgrada, koje su tijekom II svj. rata služile kao zatvori. Nakon rata su na tom mjestu podignute zgrade Skupštine općine.²⁰⁾

Izgradnjom 1921. g., prilikom kopanja jame za gašenje vapna, otkrivena su na dubini od 120 cm četiri groba od tegula složenih na dvije vode. Detaljnijeg izvještaja i podataka o eventualnim priložima nemamo jer don F. Bulić nije bio na vrijeme obaviješten.²¹⁾ Na istom radilištu, prilikom kopanja temelja za »baraku Suda«, nađeni su ostaci temelja antičkih zidova.

b) Kanal akvedukta, dug 20,70 m, širok 0,59 m i dubok 0,60 m; otkriven prilikom obrade zemlje u vlasništvu dr Gaje Bulata 1885. g., u neposrednoj blizini vodovodnog kolektora u današnjoj Ulici žrtava fašizma.²²⁾ Ovaj nalaz je začudio don F. Bulića jer je pojavu akvedukta očekivao jugoistočnije, u vezi s nalazom kanala što ga je 1850. g. vidio gimnazijski profesor E. Vecchietti.

c) Navodna crkvića sv. Kasijana, koja je po zabilježenoj narodnoj predaji ispod temelja vile Bulat, Bihacka ulica br. 4.²³⁾ Kasijan je bio mučenik u vrijeme Valerijana (253—259). Don F. Bulić je odredio vrijeme gradnje spomenute crkvice, utvrdivši da se u kalendaru svetaca splitske nadbiskupije iz 1291. g. taj svetac ne slavi. U vizitaciji nadbiskupa Cosmija iz 1682—1683 g. ista crkva se spominje kao ruševna. Prema kalendarima splitske dijeceze za 1749—1758, 1785—1794, 1808—1817, 1829, 1843. i 1845, sv. Kasijanu je bio posvećen 3. prosinca²⁴⁾

d) Dvije antičke grobnice, otkrivene gradnjom temelja kuće V. Kezića (nekad Sarajevska ul. br. 7, danas Ulica žrtava fašizma) 1940. g.²⁵⁾ (vidi: Tabla 1). Jedna je zidana, lučno presvođena grobnica s vratašcima na ulaznom prostoru. Dimenzije su joj 210×125×140 cm, a bila je postavljena u smjeru istok—zapad. Nađena su 3 ukopa i jedna obična narukvica od brončane žice. Grob je datiran u 4. st. n.e., a bio je građen i od starijeg materijala, o čemu svjedoči nađena tegula s žigom »PANSIANA«. Druga je grobnica jednostavnija, od tegula složenih na dvije vode, s jednim skeletnim ukopom, usmjerena kao i zidana grobnica. U neposrednoj blizini ovih dviju grobnica na nekoliko mjesta je zabilježeno postojanje antičkih zidova.

e) Nekropola i ostaci arhitekture, otkriveni 1874. g. prosijecanjem trase željezničke pruge na potezu između ljetnikovca Thara (danas Ulica žrtava fašizma br. 1) i spomenute vile Bulat u Bihackoj ulici.²⁶⁾ Tom prilikom su otkriveni zidovi i stupovi te fragmenti arhitektonske ukrasne plastike. Dio otkrivenog materijala je upotrebljen za gradnju (danas porušenog) mosta iznad željezničke pruge, a dio je ostao na svom mjestu »kod Tadoričeve škole za konje i obora oko nje«. Nađen je neodređen broj urni s paljevinskim ukopima i nakitom priloženim polkajnicima. Po obliku ukopa ove grobove možemo okvirno datirati u 1. st. p.n.e. — 2. st. n.e. Čvršći argument ovoj dataciji je grčki natpis, nađen tom prilikom i pohranjen u Arheološkom muzeju u Splitu, kat. A br. 543. Natpis su čitali Jelić, Brunšmid i vjerojatno Alačević.²⁷⁾ Tekst u Jelićevom prijevodu glasi: »Otac Basilides i majka Kalligone postaviše ovaj spomenik svojoj

premiljoj kćerki Basilisi, koja je živjela godinu i šest mjeseci i koja je svojom smrću rastužila roditelje i braću, spomena radi. Veselo, putniče.« Interpretirajući paleografske osobine natpisa, Jelić je odredio konac 2. st. n.e. kao krajnji rok datacije, uzevši u obzir i činjenicu da se ne osjeća rimski utjecaj na grčka imena. Natpis je, najvjerojatnije pripadao paljevinskom ukopu u urni. Spomena vrijedno je i Jelićevo mišljenje po kojem se ovaj natpis, zajedno s nekropolom, nalazio uz cestu.

f) Sklop dvojnih bazilika, tzv. basilica geminata, otkriven sondiranjem 1954. g., a nešto više definiran arheološkim istraživanjima 1956—1957. g., na prostoru uz stambenu zgradu u Ulici žrtava fašizma br. 3 i uz zgradu kolektora vodovoda iz 19. st., u istoj ulici.²⁸⁾

Bazilike su trobrodne, s polukružnom apsidom i podovima prekrivenim mozaičnim podom. U blizini su otkriveni grobovi čije obložnice s pletenom plastikom svjedoče o srednjovjekovnoj starosti i funkciji prostora. G. Novak pretpostavlja da su bazilike iz 5—6. st. n.e., te da su bile u ceterijalnoj funkciji za stanovnike obližnje Palače.²⁹⁾ Navodno se u dokumentima iz 18. st. ovaj položaj naziva »Ad basilicas pictas«, što bi bio još jedan dokaz nekadašnje raskoši interijera, sačuvan u puku putem toponima.³⁰⁾

Prilikom spomenutih arheoloških istraživanja su otkriveni ostaci nekog starijeg antičkog objekta.

g) Ostaci arhitekture i devastirana antička nekropola, otkriveni radovima prilikom širenja željezničkog usjeka, za potrebe njegovog natkrivanja, na prostoru istočno od vile »Plevna«, Livanjska ulica br. 2, u 12. mj. 1982. g.³¹⁾ Na prostoru od cca 50 m dužine radovima je presječno 10 različitih antičkih zidova, dijelom devastiranih već u vrijeme prvobitne gradnje usjeka oko 1878. g. Zidovi su se nalazili na dubini od cca 60 cm, jedan je bio sačuvan u visini od 140 cm. U izbačenoj zemlji su pronađeni ulomci raznih tipova keramičkih i staklenih posuda. Među keramičkim ulomcima najbrojniji su komadi urni iz 1—2. st. n.e., komadi grube upotrebne keramike (zdjele, amfore, pitosi) i komadi posuda koji po tehnologiji predstavljaju lošu imitaciju čuvene »terrae sigillatae«. Nađena su i tri arhitektonska kamena ulomka: baza stupa, ulomak stupa i rustični kapitel(?), jednostavne profilacije, s vijencem od plitkih, širokih kanelura. Na temelju većeg broja ljudskih kostiju nađenih u iskopu, smije se pretpostaviti i postojanje izvjesnog broja skeletnih ukopa.

h) Ostaci arhitekture, otkriveni prilikom radova na premještanju vodovoda i kanalizacije na prostoru između vile »Plevna« i poslovne zgrade, Livanjska ulica br. 5, 1983. g.³²⁾ Arheološka istraživanja nisu izvršena, tako da je teško nešto određeni reći o karakteru objekta. Objekt je imao podnicu od smjese nabijene gline, žbuke i drobljenih komadića cigle, položenu na sloj žbuke s lomljenim kamenjem. Istočni zid objekta se nalazi na prelasku kolnika u pločnik, na desnoj strani Livanjske ulice. Sjeverni zid ide prema sjevernom zidu poslovne zgrade, Livanjske br. 5. Južni zid počinje u ravnini s jugozapadnim uglom vile »Plevna«. Položaj zapadnog zida nije utvrđen, nalazi se ili u prostoru vrta spomenute poslovne zgrade, ili ispod same zgrade (u kojem je slučaju uništen). Ostaci zidova su nađeni na cca 60 cm ispod kolničke razine, a podnica na cca

140 cm dubine. Približna površina vidljivog dijela iznosi preko 180 m kvadratnih. Vjerojatno je ovaj objekt u neposrednoj vezi sa zidovima, opisanim na ovom mjestu pod točkom g.

i) Ostaci arhitekture, otkriveni prilikom gradnje zgrade dječjeg vrtića na prostoru između Kliške i Livanjske ulice.³³⁾ Pored nalaza antičkih zidova, spomena vrijedan je nalaz antičkog pitosa, posude većih dimenzija koja se u antici upotrebljavala kao spremište ukopano u zemlju. Zbog loše sačuvanosti nije se mogla ta impozantna posuda prenijeti u Arheološki muzej. Vjerojatno također postoji veza između ovih nalaza i nalaza opisanih na ovom mjestu u točkama g i h. Svi arheološki nalazi s ovog prostora se mogu grupirati u nekoliko skupina:

1. Skupina nalaza do 2. st. n.e. — Ključni su dokaz naseljenosti ovog prostora prije gradnje Palače. O naselju i njegovoj veličini se ne može mnogo kazati, ali znamo da se nalazilo u neposrednoj blizini. Dokaz tome su nekropola i grčki natpis pronađeni kod vile Thara, te tragovi nekropole kod vile »Plevna«.

2. Skupina nalaza od 3. do 6. st. n.e. — Ovom periodu pripadaju grobovi otkriveni na prostoru današnje zgrade Skupštine općine, grobovi u današnjoj Ulici žrtava fašizma, zidovi i arhitektonski ulomci s prostora kod vile »«Plevna«, objekt pred Livanjskom br. 5 te zidovi na prostoru dječjeg vrtića, između Kliške i Livanjske ulice. Također ovom periodu pripadaju i dvojne bazilike i ostaci akvedukta.

3. Skupina nalaza obuhvata nalaze antičkih zidova na slijedećim lokalitetima: kod zgrade današnje Skupštine općine, kod vile Thara, kod dvojnih bazilika, te kod temelja zgrade Kezić u današnjoj Ulici žrtava fašizma. Ove zidove nije moguće, na temelju podataka kojima raspolažemo, preciznije datirati, a mogu pripadati i 1. i 2. skupini nalaza.

4. Skupina nalaza srednjovjekovnog karaktera. — To su grobovi sa starohrvatskom pletrenom plastikom kod dvojnih bazilika, te eventualna crkva sv. Kasijana.

Nalazi stariji od 2. st. n.e. se mogu interpretirati kao spomenička baština najstarijeg antičkog naselja na ovom prostoru, već spomenutog Spalatuma, ucrtanog na Peutingerovoj karti. Ovo naselje nije imalo neki veći strateški značaj, ali je neosporna gospodarska komponenta u iskoništavanju plodnog i prostranog polja. Moguća je i prometna važnost ovog mjesta, na način kako je primjetio Jelić,³⁴⁾ raskrižje putova Ad Dianam—Epetion—Salona. Ma koliko nevjerovatna, nije i nemoguća Jelićeva hipoteza o naseobini Manijaca, prilično nepoznatog ilirskog plemena, koje je u antičko doba dalo ime prostoru između otoka Brača i obale, tzv. »sinus Manius«. Lucidno je objašnjenje Jelićevo⁴⁵⁾ o preživljavanju predaje na to pleme u hrvatskom pučkom imenu ovog predjela, Manuš. Danas možemo samo ustanoviti postojanje grčkog etnika, bez podataka o njegovom položaju u tom naselju.

Naredna stoljeća nose kontinuitet življenja. Stambeno-gospodarski objekti i trasa akvedukta svjedoče o relativno visokom životnom standardu. Nije isključeno da se ovdje gradi akvedukt zbog ekonomičnosti, da istovremeno vodom snabdijeva i ovo naselje i Palaču. Podižu se im-

pozantni sakralni objekti, a stoljeća mira i ekonomskog prosperiteta možda pretvaraju ovo naselje u neku vrstu suburbiuma Palače. Nepoznata je sudbina ovog prostora u vrijeme velikih migracija, no slijedi sakralni i grobljanski kontinuitet. Pohrvaćenje ovog prostora prati i period relativnog mira, kada se obnavljaju i crkve na mjestima s tradicijom. Razlog tim gradnjama često može biti i ekonomske prirode. Sv. Kasijan, zaštitnik činovnika, mučenik čiji je grob u talijanskom gradu Imoli pozornica čuda kroz čitav rani srednji vijek, postaje tilutar crkvice na ovom prostoru jedva stoljeće nakon što njegove moći bivaju premještene iz uništene bazilike u katedralu u Imoliju. Zasad nemamo podataka o prodoru ovog kulta u Split.

Period 18. i 19. st. karakterizira gotovo isključivo zemljoradnja na ovom prostoru. Postavljanje željezničke pruge i gradnja prvih ljetnikovaca su tek uvod u trajnu devastaciju tog, danas u potpunosti urbaniziranog prostora. Potrebno je javnosti prikazati sačuvane ali nikad u potpunosti istražene bazilike jer je takav zahvat i predviđen urbanističkim planovima. Nedevastirane ostatke prostora treba sačuvati za buduća pokoljenja, za mogućnosti novih arheoloških i znanstvenih revizija.

BILJEŠKE

- 1) Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu (dalje: Arhiv AMS), spis br. 225/1922.
- 2) G. Novak, Povijest Splita, knj. I, Split 1957.
- 3) G. Novak, cit. dj., str. 17.
- 4) L. Jelić, Crtice o najstarijoj povijesti Spljeta, Vjesnik hrvatskoga arheološkog društva, N. s. sv. II, Zagreb 1896—1897, str. 35—36.
- 5) Isto.
- 6) Splitski kašiput, Split 1913, str. 63; Splitski almanah i adresar, Split 1925, str. 117. Zanimljivo je starije teritorijalno razgraničenje, po kojem se Manuš proteže »od Bolnice (danas Muzej revolucije) do novog Sirotišta (danas o. š. »Zlata Šegvić«), i od Tudorića kuća do »ispod Gripa«. Već je tad Manuš željezničkom prugom podijeljen na Gornji i Donji.
- 7) Arhiv AMS, Izvještaj Ž. Rapanića u: Obilasci, str. 21, bilješka od 9. mj. 1968. g.
- 8) Arhiv AMS, Bilješke M. Abramića, 12/III, str. 17, bilješka od 14. 5. 1940. g.
- 9) G. Novak, cit. dj. (2), str. 527.
- 10) F. Bulić, Sepolcreto antico cristiano presso il Palazzo di Diocleziano a Spalato, Bullettino di archeologia e storia dalmata (dalje: Bull. dalm.), sv. XXIX, Split 1906, str. 1—7. Groblje se spominje i u Bulićevom članku S. Felice Martire di Salona sotto Diocleziano, Bull. dalm. sv. XXXVI, Split 1913, str. 41.
- 11) Arhiv AMS, Bilješke M. Nikolancija u: Dnevnik nalaza A, str. 11, bilj. br. 28.
- 12) Na podacima zahvaljujem kolegi prof. I. Maroviću iz AMS.
- 13) Arhiv AMS, Bilješke M. Abramića, 12/III, str. 11, bilješka od 30. 1. 1940. g.
- 14) G. Alačević(?), Numismatica; Scavi, Bull. dalm. sv. II, Split 1879, 1. suppl., str. 23—25.
- 15) Vizitacija nadbiskupa Cosmija, 1682—1683, Biskupski arhiv u Splitu.
- 16) Coronelli, Mari, golfi, isole, spiagge, porti, città, fortezze ed altri luoghi Dell'Is-toria, Dalmazia, Albania, Epiro e Livadia. Venezia 1678. tabl LXVI (str. 55).
- 17) G. Novak, cit. dj. (2), str. 524. Autor spominje crkvu sv. Matije de Mesavia, citirajući Smičiklasa, Codex Diplomaticus sv. X, str. 394. Tu je G. Novak napravio lapsus, na citiranom mjestu se spominje sv. Marija de Mesavia, zasad neubici-rana crkvice, vjerojatno na istoku Splita, u polju.

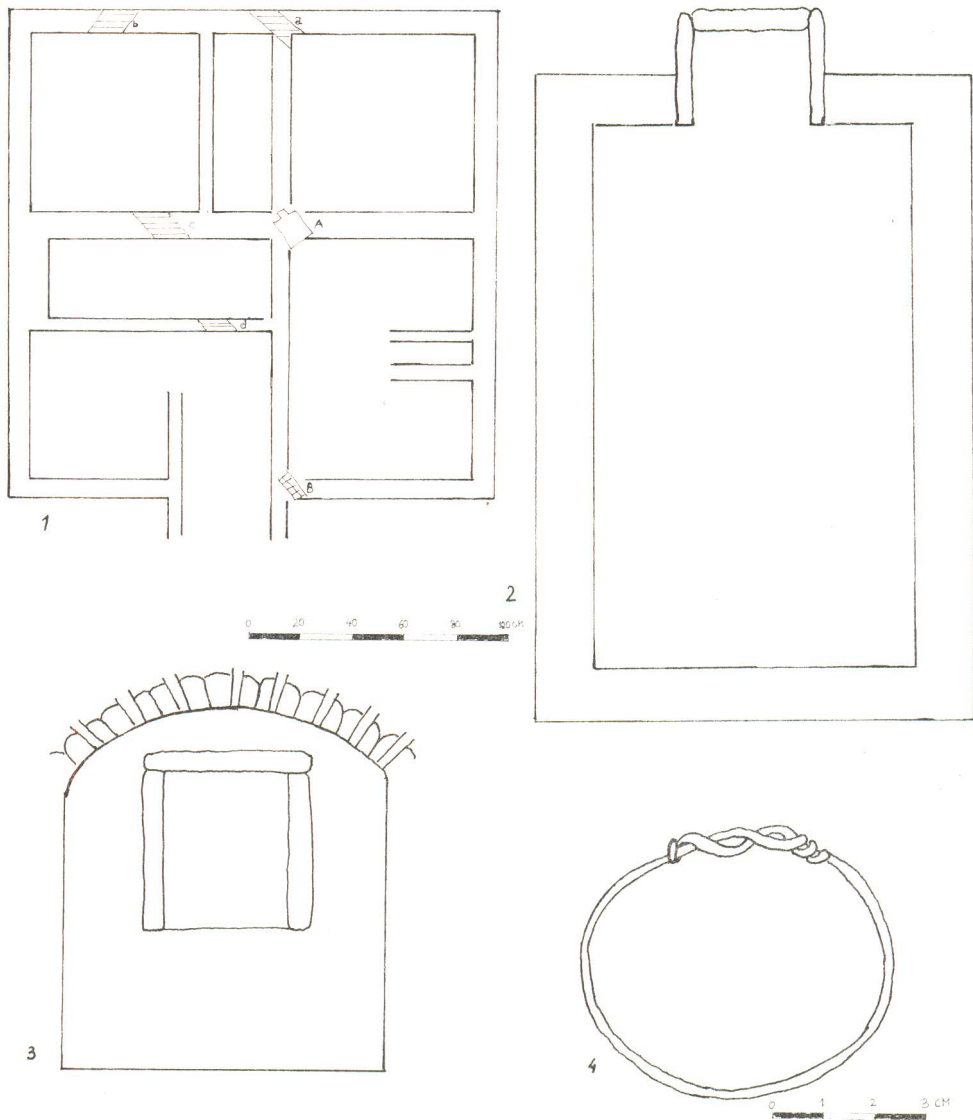

TABELA I — Nalazi otkriveni gradnjom kuće V. Kezića, Ulica žrtava fašizma (prije Sarajevska ulica br. 7):

1. A-zidana lučno presvođena grobnica, B-grobnica od tegula složenih na 2 vode, a, b, c i d-antički zidovi (crtež nije u mjerilu)
2. tlocrt i 3. nacrt zidane, lučno presvođene grobnice (u priloženom mjerilu)
4. narukvica od brončane žlice (crtež u prilož. mjerilu)

- 18) F. Bulić, Trovamenti antichi intorno il Palazzo di Diocleziano a Split, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (dalje: Vjesnik dalm.) sv. XLV, Split 1922, str. 48. Arhiv AMS, spis br. 225/1922.
- 19) Arhiv AMS, spisi br.: 260/1922 i 299/1922.
- 20) F. Bulić, cit. dj. (18), str. 46.
- 21) Arhiv AMS, spisi br.: 16/1921, 134/1921.
- 22) F. Bulić, Ritrovamenti risguardanti il Palazzo di Diocleziano, Bull. dalm. sv. IX, Split 1886, str. 103.
- 23) Vidi bilješku 18. za cit. dj. F. Bulića, str. 47.
- 24) T. Marasović-F. Oreb, Obrada graditeljskog nasljeđa u okviru projekta »Splitski poluotok« (Program za provedbeni urbanistički plan), Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, sv. 2—3, Zagreb 1976—1977, Karta graditeljskog nasljeđa splitskog poluotoka, uz str. 108. Vjerojatno omaškom je crkva sv. Kasijana upisana na mjestu crkve sv. Josipa, dok su na istom planu u Ličkoj ulici ucrtni nalazi antičkih grobova, zidova i vodovoda. Radi se zapravo o nalazima s prostora vodovodnog kolektora i gradilišta današnje Skupštine općine u Ulici žrtava fašizma.
- 25) Arhiv AMS, Bilješke M. Abramića, 12/III, str. 16—17, bilješka od 14—15. 3. 1940. g.
- 26) L. Jelić, cit. dj. (4).
- 27) Isto. G. Alačević(?), Inscrizioni inedite, Bull. dalm. sv. I, Split 1878, str. 49—50, n. 40. O. Hirschfeld i R. Schneider, Bericht über eine Reise in Dalmatine, Archeologische-Epigraphische Mittheilungen, sv. IX, Wien 1885, str. 19, n. 31. Natpis se nalazi na steli, čiji je zabat reljefno ukrašen motivom rozete između listova.
- 28) T. Marasović-F. Oreb, cit. dj. (24), str. 88, Rezultati istraživanja su dati u: T. Marasović, Fouilles de la basilique Paleochretienne de Saint-Andrè a Split, Vjesnik dalm. sv. LXXVII (u tisku).
- 29) G. Novak, cit. dj. (2), str. 39.
- 30) Isto, str. 41.
- 31) Dokumentaciju čuva Zavod za zaštitu spomenika kulture općine Split. Zahvaljujem kolegi F. Orebu na podacima.
- 32) Lokalitet su obišli dne 13. 12. 1983. g. F. Oreb, I. Lokošek i F. Buškariol. Dokumentacija se nalazi u Zavodu za zaštitu spomenika kulture općine Split i u AMS.
- 33) Lokalitet su istraživali F. Oreb i N. Cambi. Dokumentacija se čuva u Zavodu za zaštitu spomenika kulture općine Split i u AMS.
- 34) Vidi bilješku br. 4.
- 35) Isto.